

ACC. N:R. M. 10124:1-16.

Landskap: Skåne. Upptecknat av: Karl Åkesson.
Härad: Bara. Adress: Bantorget 13, Lund.
Socken: Nevishög. Berättat av: Karl Åkesson.
Uppteckningsår: 1946. Född år 1881 i Nevishög.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Hv ardel och livet på färdvägar.

Ums 11.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R M.10124 :/.

Landsmålsarkivets frågelistor 11

Handel och livet på färdvägar

Med sälja menades att överlåta en vara för ett skäligt, förnuftigt och på det hela taget klanderfritt pris. Trycktes priset hårt blev säljaren lurad, något som särskilt hände, då han sålde för nö-sjull, nöds skull, och köparen fick varan till krämmarepris. Lämnade säljaren varan till en bekant självvilligt billigt, sålde han den till brorspris. Lämnade han den till en obekant däremot, överlagt billigt, fick köparen den till rampris. Var priset hårt stegrat, utan att köparen förstod det, gav denne ett krämmarepris. Var köparen nödtvungen till köpet men visste om, att priset var dyrt, "köpte han sin pipa dyrt", och i svårare fall, då han icke kunde få motsvarande fördelar igen, "köpte han sin pipa för dyrt". Krämmareyrket, -lasten eller -odygden innehades under 1800-talet och början av 1900-talet huvudsakligen och ofta av kreaturshandlande.

Liköp bjöds av säljaren, som fick pengarna, och förekom under

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

1800-talet och början av 1900-talet ganska allmänt vid marknads-handel med häst eller ko och möjligen även med livdjursgrupper av får och svin. Fick köparen någon oberäknad förmån, såsom ett djurs oväntade dräktighet, en hästs särskilda välartenhet eller en kos särskilda högmjölkenhet, fick han denna förmån "till på köpet". Liknande om en vara eljest var bättre än köparen visste om.

Handslag förekom alltid vid marknadsköp av fyrfota djur samt vid hemmaköp av häst och ko, detta för att göra handeln fastslagen men ofta för att få mera kommersbegrepp över den. Man ville nämligen kommersa med kläm. Däremot förekom ej, såvitt jag minns, sådant vid köp av redskap och husgeråd. Återgång av köp benämndes "upprev".

Att lura någon vid köp ansågs som en merit bland krämmare och mindre nogräknat folk, och för att åstadkomma luraktigheter samarbetade krämmarna ofta ganska intensivt, och över sådana skröto de gärna för sina kolleger. De voro därför också ganska svåra att råka ut för. En gång hade min morfar sålt svin till en slaktare

och fått handpengar därpå. Då han infann sig för att lämna svinen, sade sig slaktaren vilja betala med stora pengar och ha handpengen tillbaka. När han fått denna, sade han: "Såja, nu kan mannen köra med sina svin, vart han vill". Även utomstående personer med torftiga rättvisesynpunkter berättade gärna med ett visst nöje om någon, som, ju knepigare, ju bättre, lurat någon annan. (Detta gör för resten en mycket stor del av befolkningen än i dag, såväl i städerna som på landsbygden).

Ofta hände det, att någon brukade sälja en vara med veterligt, helst större, synligt eller osynligt, ej märkbart fel, såsom en häst med slåvana, en slåkula, med bitvana, med lungpipa, en svårt skrikande inandning, med kolikanlag o.dyl., eller en klocka, som gick endast någon halvtimma efter uppdragningen etc., och på sådant sätt, att handeln var från köparens sida oåterkallelig. En sådan person avskyddes som en lurendrejare. En gång hade min far bytt bort en äldre mähr mot en unghäst, vilken strax visade sig vara en lungpipare, far sålde unghästen till slakt och hade för-

lorat sin märr och den givna mellanavgiften.

Lanthandelns organisation är ej mycket känd. Förmodligen måste lantmannen på t.ex. 1700-talet, då han ville sälja sin säd, först personligen besöka köpmannen i staden och bestämma priset och där efter en eller flera andra dagar köra in med den. Åtminstone gjorde min far så på 1860-talet. Förmodligen sammanslog sig i äldre tider hela byalag och ibland flera sådana såväl vid underhandlingarna som vid transporten. Emellertid är det känt, att en av mina förfäder, Sven Haraldsson, f. 1688 och 5:te generationen före mig, en gång, då han tjänade i Vesum, tillsammans med en del andra bönder från Vesum, Uppåkra och Flackarps byar utan för Lund vid nyåret 1717 körde till Landskrona med säd. Därvid hände det emellertid, att, då en av sällskapet skulle köra förbi en av flackarpsborna mellan Toarp och Ålstorp, han körde axeln av dennes vagn, träaxel på smal, hålig grusväg. Då flackarpsbon "ville göra sin rätt gällande", uppstod slagsmål. Sven erbjöd sig emellertid enligt Harjagers härads dombok den 26/2 1717 § 3 att beediga sin

oskuld. En annan av mina förfäder, Pål Jeppsson, f. 1682 och 6:te generationen före mig, hade en gång år 1712, då han bodde å akademiemmanet St. Uppåkra 9 utanför Lund, ej inställt sig till hållskjuts, en betungande pålaga, som bönderna gärna drogo sig undan, och därför blivit åtalad. Vid rätten förklarade han enligt Bara härads dombok höstetinget 1712 § 11, att det var omöjligt för honom att inställa sig till hållskjutsen, enär han, "då order därom kom, var körd till Simrishamn efter sill". En färd på omkring 9 mil i enkelriktning och med den tidens skjutsmöjligheter.

Socknens förste handlande var, såvitt känt, Bengt Handlare, make till socknens barnmorska och känd som fiolspelman och kompositör till "Bengt Handlares Vals". Han bodde på 1860-talet i ett litet hus, beläget i Nevishögs by. Det bestod av två boningsrum, av vilka det yttre var tillgängligt för kunderna och det inre tjänade till upplag för varorna. Där hämtades nämligen dessa och bars ut i ytterrummet till kunderna. Förmodligen på 1870-talet tillkom ^{i Staffanstorp} ett nöckeri och sedermera därmed sammanhängande diverse-

handel. Ungefär samtidigt tillkom en spannmålshandel, då en magasinsbyggnad uppfördes i 2 våningar, i vilkens gård under samma årtionde eller början av 1880-talet var inrymd ett mälteri och strax därefter en stenkolshandel. Samtliga affärslägenheterna övertogs under sistnämnda årtionde av en diversehandlande. Samtidigt tillkom en annan liten spannmålshandel, som, sedan den c. 1900 kommit i driftigare händer ännu fungerar. 1889 tillkom ett handelsaktiebolag, c. 1900 en slakteributik, c. 1912 ännu en diversehandlande och c. 1933 åter ännu en. Årtalen äro endast ungefärliga. Alla affärsställena utom det första voro i Staffanstorp.

Handelsidkaren i stad kallades köpman och hade ofta stor köpmansgård med stall för 30 - 40, kanske 50 hästar, där lantfolket kunde inställa sina hästar och göra sina uppköp, men på landsbygden kallades han handlare. Dessa köpmansgårdar voro icke endast barmhärtighetsinrättningar, utan man höll noga reda på om varje särskild lantman handlade där, eljest nekades han tillträde.

Gårdfarihandlanden benämndes i min barndom generellt för "en

som går omkring" (och säljer varor). En sålde nålar, tvålar och andra småsaker och kallades nålamannen, en annan hornskeदार och glasögon, ^{lerkärl,} skeamannen vävskedar o.s.v. Två kagekvingor, kakförsäljerskor med vardera 2 stora, breda korgar, fulla med kakor, gingo omkring isynnerhet om lördagarna, dock oberoende av varandra. Priset var för stor bulle 2 öre, för liten bulle 1 öre och torkad, delad sådan $\frac{1}{2}$ öre. Varje vår i mitten av 1800-talet och senare kom en gåsodlare från Färs härads-trakten med ett helt lass nerpackade, levande gäsungar, som han sålde i gårdarna, där han drog fram, även till min morfars. I regel återkommo de årligen. Oftast återkommo judarna, kanske beroende av socknens nära läge till Lund, där de bodde i judakvarteren, med sina ofta stora och tunga bylten. Handeln med dem fordrade dock större bedömning av priset. De fingo ofta nattlogi i mitt barndomshem. Nålamannen hade alltid sina varor ytterst väl lagda och nerpackade och ^{tog} dem och lade ner dem mycket försiktigt och med stor omsorg. Han började alltid konversationen med orden: "Skola vi kunna göra någon liten affär

i dag?". Skeamannen brukade alltid komma vid vinterns början eller under dess lopp, under vävtiden. Han ordnade ofta till skedar, som icke passade till en viss väv, tog av dem, som voro för långa, o.dyl. Alla gårdfarihandlandena utom den ena kagekvingan, kallad till stor del med orätt: "Lada Bengta", voro utomsöcknare och i regel från nordligare trakter. De voro alla väl kända och gärna sedda av ortens befolkning och icke minst av oss barn, som med stort intresse betraktade deras visning av sina varulager.

Under 1860-talet var Malmö handelsstaden, där spannmålen såldes och förnödenheterna inköptes. Lund var då för obetydlig därtill. På 1890-talet kunde man emellertid göra nämnda affärer i Lund och gjorde dem hellre där såsom närmare belägen. Av marknaderna var påskamarknaden den förnämsta. Då om ej förr skulle nämligen allt erforderligt göras i ordning till den inträdande våren och jordbrukssäsongen. Av annan särskild betydelse var septembermarknaden. Den kallades alltid efterhöstmarknaden och var allt tjänstefolks marknads- och fridag. Det skulle alldeles särskilt

hinder till för att inskränka på tjänstefolkets absoluta fulltallighet vid denna marknad. Det hände vanligen, att marknadsbesökarna, isynnerhet föräldrar men även tjänare, hade med sig hem en marknadsgåva. Detta ord uttalades marknad-skaoa och kunde ^{icke/} ~~begri-~~pas av oss småbarn utan förväxlades med gryt-skaoa, svedd botten-sats. Så hände det en dag 1885, då jag var 4 år, att vår dräng, hemkommen från marknaden, gav mig och mina syskon var sin rätt stor, röd och vit karamell, en stor händelse i barnets liv, som jag ännu efter 60 år har i livligt minne.

De marknadsbesökare, som hade lång färdeväg, brukade övernatta i någon lantgård, såsom de från Färs härad på väg till Malmö i min morfars gård i Nevishög och de från Svedala till Lund i mitt barndomshem. En gång kom sent en kväll för övernattning en körande från Simrishamnstrakten på väg till Malmö till min morfars gård - morfar hade gården 1834 - 1874. Han presenterade sig med följande ord: "Ja e frå Hannas och gjorr ingen forrtred". Uttrycket upptogs, trots sitt intensiva allvar, humoristiskt av befolk-

ningen, som därav bildade ett ordstäv, som var gängse under den generationen. Det var dock ett stort behov för dessa färdemän att få logi i någon lada.

På marknaderna förekom också otrevliga saker. Där funnos gott om ficktjuvar. En gång på Lunds marknad hittade min mor en främ-
mad hand i sin klädningsficka. En tillämnad fickstöld avvärjdes.
Det var gott om krogställen i Lund. Särskilt minns jag ett sådant
i sydöstra hörnet av gatukorset V. Mårtensgatan - L. Södergatan,
där nu bussväntsalen är. Det var livligt och ofta ända till hård
trängsel besökt. Det var beklämmande att komma in där en marknads-
dag, då där, vilket jag ännu minns som 14-årig, drängarna sutto
vid ett bord och kräktes under ^{det} uppässerskorna sletto och drogo i
dem och skreko i det öronbedövande sorlet: (lämpliga förhållnings-
regler) och pigorna som intresserade iakttagare sutto vid ett an-
nat och fnissade. En gång hade en granne till morfar på omkring
1870-talet sålt ett par stutar på Lunds marknad och fått 700 da-
ler för dem, vilka pengar han stoppat i västens innerficka. Efter

handelns avslutande på torget, antagligen Mårtenstorget, Oxtorget, gick han in i denna närbelägna krog. Hans två söner, som observerat hans avsikt, hade i största hast gått efter honom ditin, och så snart de lyckats tränga sig fram till honom, frågade de: "Far, har I jära pengar?". Då de så skulle se efter, voro ytterkappan, rocken och västen uppknäppta och planebågen, plånboken med pengarna borta. - Dessa äro väl inga vackra bilder, men naturtrogna.

Längs landsvägen Malmö - Dalby och vidare var också en del krogställen, såsom Kalinan nånstans vid Arlöv, Tyschakrued, Tyska krogen i Tottarp och Stanstorp Kru i Staffanstorp. Vid en riktig marknadsresa eller marknadsförnöjelse skulle man i det folkskikt, varom nu är fråga, besöka varje krog och helst några skjutsar i sällskap. Endast mannarna gingo in på krued. Kvingorna, hustrurna eller döttrarna sutto kvar på vagnarna (och fröso). Mellan krogställena körde männen i kapp och sökte köra förbi varandra.

Benämningen för vägsträcka mellan tvenne raster är mig ej bekant. Men i min barndom fanns det ett ord: bede, ett lided bede,

långa bede. Jag fattade, att det gällde mera en tidslängd än en väglängd. Min uppfattning därom är så dunkel, att jag ej kan nedteckna något bestämt därom. Men jag vill liksom minnas, att då någon slags verksamhet drog ut på tiden, man sade t.ex.: "och där gick di långa bede, ah, de to tid, de vara långa bede", och tvärtom: "Du kan ju göra de (rävsa, harva) ett lided bede; ah, de to ente så lång tid, de gick på ett lided bede". Kanske betecknade uttrycket tidsavståndet mellan tvenne beten, hästmåltider, då man skulle beta hästarna.

Av kringvandrande hantverkare erinrar jag mig endast av mina föräldrar omtalade förtegnare på 1870 - 1880-talen. Han förtente kopparkärl. En sinkade, lagade med tråd genom borrhål, lerkärl.

En blind man, som även var fiolspelare, och hans hustru drogo med sig en kärra med en del saker på, jag minns ej vad men förmodligen saluvaror. De övernattade en gång i mitt barndomshem i en stallspilta.

Någon gång kommo fiolspelmän samt positivhalare. De förra spe-

lade ofta vackert, men de senare förskräckligt, icke på grund av spelets utförande eller några ackordsfelaktigheter utan på grund av musikstyckets dämoniska art. För dessa gömde man sig.

Tiggare kommo ofta i min barndom. De voro barnens skräck, säkerligen utan orsak men föranledd av deras grova käpp med helböjt handfäste, vilken de trugade med, då slynglar drevo gäck med dem, och deras mystiska tyggeposse (o såsom i ros), tiggarepåse. Barnen gjorde icke alltid tillräcklig skillnad mellan en tyggeman, tiggare, och en follegobbe, drucken. En gång, då jag var 7 år, kom en tiggare på skolgården och besökte lärarna under ett frikvart. Ett beskäftigt barn hade utspritt ryktet, att tiggaren slog ihjäl barnen med käppen och tog dem med sig i påsen. Barnen voro rädda, och några av dem i min klass gingo upp till lärarinnan och berättade det. Hon tillsade dem då att sätta sig i sina bänkar med armarna i kors, så skulle icke tiggaren röra dem. Detta gjorde vi i hela klassen noggrant, och någon olycka inträffade ej. För övrigt betraktades de av oss barn med synnerligt vemod och

medönkan och voro säkert vänliga människor. En gång 1885, då min syster börjat småskolan och hennes klass fått instruktioner av lärarinnan att hälsa på alla mötande, även tiggare, och hon på hemvägen hälsade på en tiggare, sade denne: "Godda, godda, de va en dukti flicka, som kan hälsa".

Tattare voro ej sällsynta i min mors och hennes föräldrars tid. De voro befolkningens skräck, dels genom sitt fräcka uppträdande och dels genom sitt underförstådda hot. De övernattade ofta hos min morfars. Deras begäran att få låna porslin och det bästa därav vågade ingen gärna neka. En gång såg mormor, att tattarekvingan med avsikt kastade något av hennes vackra porslin i golvet, så att det gick sönder.

På marknaderna salufördes gängse varor. Där köpte man i min ungdom göingealster, varor från Göinge, såsom stegar, träskedar och övriga slöjdalster, rullebörshjul, årder- och tröplogshjulpar, allt av trä, liar, slipstenar och varjehanda förnödenheter, som hörde till ett lantbruk. Min far talade om, att, då före min tid

göingarna kommo till marknaderna med parhjul, hade de dem rullande parvis på gemensam träaxel i en lång räckta efter vagnen. Dessa gävo då ifrån sig ett ganska starkt knarrljud, något i stil med vildgässlåtarna och som hördes på rätt långt avstånd. Knarrljudet vid den långsamma och besvärliga färden uppför backe tolkades av folkhurnorn till ett ständigt: "La voss jelpes ad, La voss jelpes ad", låt oss hjälpas åt, men vid den livliga kappkörningen nedåt: "Vär jelp sej, Vär jelp sej", var och en hjälpe sig själv.

Jag hörde aldrig talas om, att nämnda varor före min tid salufördes av handlandena. I min barndom köpte vi någon gång sådana av dem, men de voro ej av marknadskvalitet.

En gång hade en ortsbo ingått vad med an annan ortsbo, att han skulle kasta en tobaksbuss i munnen på en viss utpekad göing. Jag uppfattade, att det hänt på Lunds marknad. De följdes åt bort till göingen och den vadhållande ställde sig som spekulant på alstren, men ställde sig därjämte mycket sömnig och gäspade gång på gång. Förmodligen kände han åtminstone praktiskt taget till

ordstävvet: "Gavan (gäspningen) är smittosam". Ty snart började även göingen gäspla. Ögonblickligen var den vadhållande vaken och kastade med säker hand tobaksbussen i munnen på göingen. Sen blev det förstås en uppgörelse men av privat natur mellan den vadhållande och göingen, något som icke vållade stora svårigheter, enär sedan omständigheterna klarlagts, händelsen upptogs jämförelsevis skämtsamt. Den vadhållande fick bestå, bjuda sprit, på göingen.

I min barndom och dessförinnan var det så gott som en nödvändighet för lantmännen att göra sina uppköp på marknaden, dels för varuslagets skull och dels för kvalitetens.

.oOo.

En del ord har jag försökt stava på bygdemål, emedan det icke är möjligt att lika rätt återge uttrycket med vanlig stavning.